

Angst en vereenzaming in de moderne roman

Ward Ruyslinck

Er hoeft nauwelijks nog te worden op gewezen, dat praktisch heel de moderne romanliteratuur beheerst wordt door twee grote emoties : de angst en het gevoel van eenzaamheid. Waar komen die gevoelens vandaan? Is dit een modeverschijnsel, een literaire pose, zoals door sommigen wordt beweerd, of houden die gevoelens rechtstreeks verband met de ‘condition humaine’ van de hedendaagse enkeling? Ik ben er volkomen van overtuigd, dat elke mode of pose aan het verschijnsel vreemd is, ook al ben ik me ervan bewust, dat de menselijke beschavingsgeschiedenis wel vaker perioden heeft gekend waarin de mens zich bedreigd en onveilig voelde en daardoor ging afglijden in wat wij nu psychosen noemen, in onbestemde gevoelens van angst en eenzaamheid. Ik geloof echter dat het verschijnsel nooit zo diepgaand en zo algemeen is geweest als vandaag, waarschijnlijk omdat wij zoals onze voorouders niet hoofdzakelijk beïnvloed worden door uiterlijke factoren (kosmische angst en sociale crisis), maar ook door innerlijke factoren. De kwetsbare, gevoelige enkeling van vandaag heeft inderdaad in onze gemechaniseerde en gecollectiviseerde gemeenschap zijn plaats verloren; hij ziet in deze tijd van afbraak der geestelijke en zedelijke waarden zijn menselijke waardigheid en rechten ondergaan; hij wordt ingeschakeld in een reeks processen (productieproces en administratief proces o.a.) die zijn persoonlijkheid miskennen door ze te standaardiseren en afhankelijk te maken van utilitaristische beginselen (nut en winst). Deze bewustzijns crisis heeft ongeveer een halve eeuw nodig gehad om zich te voltrekken; zij kondigt zich reeds aan in de jaren 1910-1920, kort vóór en tijdens de eerste wereldoorlog.

Een van de ‘symptomen’ was Freud, zo niet de belangrijkste dan toch de invloedrijkste woordvoerder van een nieuwe richting in de psychologie, die de mens zijn eigen zielsafgronden opende en hem tegelijk losmaakte van zijn goddelijk Oerbeeld. Hierbij sloot een nieuw filosofisch wereldbeeld aan, het existentialisme, op christelijke grondslagen voorbereid door Kierkegaard en in de jaren volgend op de eerste wereldoorlog door o.m. Heidegger ontwikkeld tot een negatieve, atheïstische levenshouding. Wat Sartre tijdens en na de tweede wereldoorlog tot die absurde, ‘verneinende’ houding, tot de versplintering van het moderne mensbeeld heeft bijgedragen weten wij allemaal. Maar niet alleen de existentialisten als zodanig hebben het hedendaagse pessimistische levensgevoel, stoelend op angst en vereenzaming, helpen voorbereiden. Twee belangrijke cultuurfilosofen, Oswald Spengler en Max Picard, hebben vlak na de eerste wereldoorlog de beroering vergroot en de bewustzijns crisis verscherpt. In zijn beroemd geschrift *Der Untergang des Abendlandes* trachtte Spengler het verval en de naderende ondergang van onze westerse beschaving aan te tonen; op zijn generatiegenoten maakte het boek een zeer diepe indruk. Omstreeks dezelfde tijd verscheen trouwens een minder opgemerkt, maar symptomatisch even belangrijk werk van de Zwitserse filosoof Picard, *Der letzte Mensch*, waarin de ondergang van de ongelovige, ontluisterde, gerobotiseerde mens zo aangrijpend en met zo’n visionaire dichterlijke kracht werd uitgebeeld, dat niemand minder dan Rilke zich maandenlang erdoor benauwd voelde.

In de literatuur van de eerste decennia der 20^e eeuw was het voornaamste symptoom ongetwijfeld Kafka. Onafhankelijk van de doorbrekende revolutionaire wetenschappelijke en filosofische opvattingen van zijn tijd, heeft Kafka zo direct en schrijnend als waarschijnlijk niemand vóór hem en ook niemand ná hem uitdrukking gegeven aan ziekelijke gevoelens van absolute angst en absolute eenzaamheid. Geheel zijn werk is doordrenkt, niet alleen van die gevoelens, maar ook van de woorden angst en eenzaamheid : ‘Vereinsamung’, ‘langsame Versteinerung’, ‘Angst vor dem Nichts’.

Op die manier wordt – in de psychologie, in de wijsbegeerte, in de literatuur, en weldra ook in de plastische kunsten – de gewetenscrisis, de innerlijke verscheurdheid en de levensmoeheid van de moderne mens voorbereid. Een en ander leidt ook tot een geloofscrisis, die nieuwe twijfels en nieuwe afgronden opent. Bij dit alles voegen zich bovendien een aantal uiterlijke factoren, waarvan de belangrijkste zeer zeker de jongste wereldoorlog is, een oorlog die wat wreedheid en verschrikkingen betreft geen voorgaanden heeft in de geschiedenis van de mensheid, een oorlog die veel duidelijker en rechtstreeks dan alle wetenschappelijke, filosofische of literaire geschriften de morele ontredde van de mens heeft gereveleerd. De koelbloedige, georganiseerde massamoord, de onvoorstelbare gruwelen van de concentratiekampen en Japanse atoomsteden hebben ons voorgoed elke illusie ontnomen omtrent de verwezenlijking van de eeuwenoude, menselijke rechtvaardigheidsdroom, schijnen ons steeds verder – verder dan ooit – te hebben verwijderd van het christelijke ideaal der naastenliefde. De mensen vervreemden van elkaar, daartoe geholpen door een materialistische samenleving, die op allerlei manieren profijt trekt van de behoeften, de driften en de immoraliteit.

Alleen de dialoog blijft ons over, maar ook deze heft de angst en de vereenzaming niet op. Het stijgende aantal echtscheidingen en de verruiming van de huwelijksmoraal bewijzen, dat ook in de verhouding man-vrouw de dialoog steeds moeilijker wordt. ‘De gemeenschap van twee mensen sluit eenzaamheid niet uit’ schreef ik in mijn novelle *De stille Zomer*. ‘Ze kunnen best samen vreselijk eenzaam zijn: twee-eenzaam. Ook een heleboel mensen, die bij elkaar komen en samen pret hebben, kunnen vreselijk eenzaam zijn. Het is een drama van onze tijd : hoe dichter de mensen op elkaar leven, hoe eenzamer ze worden.’

Literaire pose? Neen. Het eerlijke getuigenis van een generatie, die haar eigen tijd reflecteert, die de holle schijnheilige leuzen van een decadente samenleving heeft leren onderscheiden van de realiteit.

